

Sava Babić:

Kiš i Petri ili suluda i bravurozna vožnja s uživanjem

1. "Prevod je uteha..."

Danilo Kiš je znao vrlo precizno i veoma strogo da sudi, naročito sebi. Sve njegove izjave ovoga tipa tačne su i duboke, završetak promišljanja koji se okončava sudom koji je i neopoziv, ali o kojem se, danas, i drukčije može raspravljati. Izvedeni sud važi za Kiša, jer je to njegov put, i drukčije se nije moglo dogoditi, ali može se raspravljati (istina uzaludno) šta bi moglo biti da takva, neopoziva unutrašnja odluka nije doneta, da je korišćena druga, potencijalna stvaralačka mogućnost?!

Danilo Kiš neostvoreni pesnik?! On je to jednom prilikom ovako precizirao: "Mnogo sam prevodio poeziju sa francuskog, mađarskog i ruskog jer sam frustrirani pesnik. Počeo sam kao pesnik (mada, srećom, nisam objavio nijednu knjigu svojih pesama), ali sam na kraju shvatio da bi poezija koju bih ja pisao bila loša i da u prozi mogu mnogo bolje da izrazim sebe, bilo da se radi o romanu, kratkoj priči ili eseju. Uvek ću veoma zavideti pesnicima a sebe vidim kao propalog pesnika. Ja sam jedan od onih prevodilaca koji svoje poetske impulse ostvaruje prevodeći poeziju."

Ne ulazeći u to kako je Kiš svoje poetske impulse ostvarivao u prozi, danas je moguće videti koliko se on, ipak, ostvario i u pesmama. Iako niz njegovih pesama nije veliki, iako nije pisao pesme zato što je bio odustao od njih, ali je očigledno da pored Kiša proznog pisca postoji komplementarno delo – čak nije ostalo u traljama – pesnika. Po ostvarenosti pojedinih pesama, čak većine, po mogućnostima koje se i ovako jasno vide – moglo bi se reći da je Kiš mogao da se ostvari i kao pesnik, čak i samo kao pesnik. Sasvim je drugo pitanje kakva bi bila lična cena plaćena za to. Kao i šta bi onda bilo od Kiša prozaika? Kiš je doneo odluku, odredio svoj stvaralački put i – okončao svoj opus kao izrazito prozni.

Svoje poetske potencijale Kiš nije sasvim prigušio. Pored toga što su oni oplemenili njegovu prozu, što se povremeno, ipak, javljala i poneka pesma, Kiš je u prevodenju poezije našao lično, intimno rešenje, ostao je u službi pesme na direktan način. Pored svog originalnog književnog dela, Kiš je ostvario i paralelno delo – prevodilački opus, čak i po obimu paralelan.

Kiš i za ovu svoju dobrovoljnu situaciju ima preciznu formulaciju: "Prevod je uteha: to je način da jednu pesmu koja mi se sviđa do kraja – učinim svojom. I zbog toga ja nastavljam da prevodim. Može to, takođe, biti neka vrsta cinizma..."

Koje su to pesme koje je Kiš pozeleo da učini svojim zato što mu se do kraja sviđaju? Od tolike množine pesama francuskog, ruskog i mađarskog jezika – zašto izbor pada baš na ove prevedene, a ne i na neke druge?

Kiš je pažnju posvetio mađarskim pesnicima, i uspešno prevodio najznačajnije, pre svega Petefija i Adija. Adijem se bavio dugo i istrajno, dopunjavao izbor prevedenih pesama, ispravljao ranije prevode – Kiš je najuspešniji naš prevodilac Adija. Zatim slede Atila Jožef i Mikloš Radnoti. Nema nikakve potrebe da se obrazlaže zašto su ovi veliki pesnici izazvali pažnju i zašto su se njihove pesme (Kišov izbor!) dopale Kišu toliko da je pozeleo da ih učini svojim. Bila bi samo zanimljiva analiza zašto baš te pesme tih pesnika a ne još neke druge pesme koje sigurno nisu mogle izmaći Kišovom pogledu.

Ali posle ovih pesnika koji ne izazivaju nikakve sporove – Kiš je obratio pažnju i prevodio istrajnije i jednog savremenika – Đerđa Petrija. Zašto baš njega a ne nekog drugog savremenika?

2. “Za mene bezličnost nije program, nego problem...”

Poslednji veliki mađarski pesnik koji je uspevao da u svaku pesmu smesti celokupan svet bez ostatka bio je Atila Jožef (1905–1937). On je bio istovetan sa celim svetom, njegova pesma nije kriška sveta, nego baš celokupan svet. Taj ogromni napor da se izrazi uvek ceo svet, jednostavnošću i lakoćom, slomio je pesnika i on je izvršio samoubistvo. Ostalo je neponovljivo delo koje je istovetno s pesnikovim životom.

I posle Atila Jožefa mađarska kultura ima velikih i izuzetnih pesnika. Šandor Vereš (1913–1989) je, na primer, jedan od takvih fenomena, ali je on pesnik koji se preobražava – istovremeno je desetak pesnika, sve sjajnih. Stvaralačka napetost takođe postoji, ali se ona razrešava u poeziji, a ne poklapa se, kobno, uvek s jednim jedinim životom. Pesnik ima više života, više opusa i više mogućnosti. Jedna od njih jeste da se ne teži nemogućem: ne dati u jednoj pesmi celokupan svet nego samo jednu njegovu krišku. A celokupni opus pesnika, onda, treba da bude izjednačen s celokupnim svetom.

Đerđ Petri (1943), izrastao na ovakvoj tradiciji, jasno je video da se Atila Jožef više ne može nastaviti u današnjem svetu. Koliko god lični život bio “materijal” poezije, ne može se život sasvim izjednačiti s poezijom. Ali se može ostati kritičan i prema ličnom životu i prema poeziji, i prema životu uopšte, naročito prema takozvanom društveno-političkom. U jednoj izjavi Petri kaže: “Jer za analitičko posmatranje životnog materijala pesama neophodno je odstojanje i ironija, a bez osećanja prisustva ličnosti elementi pesme mogu postati krhotine koje su izgubile svoje središte.” Dakle, evo pesnika koji nije “lirski” zbunjen svetom oko sebe, on stvari vidi precizno, čak je

logički bridak i bespoštedan i prema sebi i prema ostalima. Ne osluškuje samo sebe, nego i ceo svet. Ne zanemaruje svoju ličnost, ali joj ne dozvoljava ni da kao mrtva telesina poklopi svet i život. Nastaje poezija koja ide "uz vetar", ne zbog estradnosti već zbog unutrašnje potrebe pesnika da se podsmehne i sebi i svetu. Pa i samoj poeziji i njenim lepim temama, motivima, obrtima...

Đerđ Petri je izrazito lirski pesnik, ali da bi izrazio svoj svet, on se poslužio epskim elementima – dramom, neznatnim fabuliranjem, dakle elementima koji ga istovremeno mogu staviti u poziciju posmatrača sa strane. Novina i prostor koji ga očigledno razlikuju od drugih pesnika.

Zbog svega toga, zbog načina poimanja sveta, svoje okoline i poezije, Petri dolazi u sukob sa zvaničnom politikom, uobičajenim normama pisanja, ponašanja. Rečju, postaje neukrotiv duh, mali demon; „neprijatan” pesnik koji uopšte ne mari za pravila lepog ponašanja niti ga je briga šta se od njega očekuje u kulturi, gde je pesnicima i pesmama oduvek pripisivana velika uloga, makar i prividno. Zbog toga će on, posle prve dve zbirke, biti prinuđen da objavljuje samo u samizdatu. Ništa se značajno neće dogoditi: njegova poezija će ostati ista, samo će rasti, dopunjavati se, zaokruživati. Naročito će se razrasti njeno unutarnje bogatstvo: sklonost Petrija jezičkoj igri i poigravanju stalno će jačati, pa će i njegove na izgled jednostavne pesme postati složene, teško uhvatljive, pogotovo za prevodioce. Ali, istovremeno, Petri će ostati potpuno autentičan glas čija će svaka pesma biti prepoznatljiva i zbog njegovog jasnog stava, ali i po ostvarenom izrazu.

Kao primer navodim jednu od ranih pesama Đerđa Petrija, "Ljubavnici", upravo zbog poetske teme i zgode da se skrene pažnja na pesnikov postupak:...

*Na raspukloj mednoj
šljivi umire os.
Zajedno se
peku, trunu,
pretapaju u zlato, crnilo
u napuštenoj bašti.*

Ali ista ironija, ironija koja razara privid mira i uravnoteženog života, nalazi se i u Petrijevim pesmama čije su teme svakodnevice. Režim je još i ostavljao pesnika na miru ako se bavi svojim ljubavnim jadima i prenemaganjima, ali ako bi takao društveno-političku stranu života, on bi nailazio na otpor, čak osude. Petri je, po uzoru na mađarske velike pesnike-borce, uletao u najosetljivije teme i razarao ih svojom ironijom. Svaka takva pesma bila je lokalna, domaća po konkretnosti, ali je u Petrijevom izrazu stizala do univerzalnog. Danas je već teško reći koliko su Petrijeve pesme istočnoevropske ili srednjoevropske; sasvim je moguće da im je samo ishodište takvo, a one same su se već uzdigle do univerzalnog značenja. Ali Petri se ne poigrava samo: veoma je čvrsto jezgro iz kojega izvire njegov uravnotežen odnos prema svetu; nikada neće doći do zbrke. On ne ističe u prvi plan vrednosti do kojih

mu je stalo, ta on je pesnik, ali je jasno da takva hijerarhija negde u njemu postoji. Sve ostalo je privid koji zaslužuje ironiju, grimasu, podsmeh. Kao lek za otrežnjenje.

3. Petri i Kiš

A kojeg pesnika Petrija je Kiš voleo i koje je njegove pesme želeo da učini svojim?

Kiš je dobro poznao Petrijevo delo, bio u prijateljskim odnosima s pesnikom. Ali, iz razumljivih razloga, dostupne su mu one pesme koje su nastale i objavljene negde do 1985. godine. Katkada čak izgleda da su neke pesme preuzimane iz časopisa, a možda i iz rukopisa.

Kiš je preveo ukupno 45 pesama Đerđa Petrija. Od mađarskih pesnika preveo je više samo Adijevih pesama (99). Adi, pa – Đerđ Petri. Sve prevedene pesme su objavljivane po listovima i časopisima, verovatno ubrzo posle prevođenja, od 1983. do 1985. godine (sem jedne pesme, koja je objavljena 1988. godine). U rukopisu koji sam dobio od Mirjane Miočinović nalaze se 43 prevedene pesme; njima sam priklučio još dve koje su objavljene u listovima: "Ovako" (Književna reč, Beograd, 1984, br. 283-240, str. 44), "Izjava nadležnog druga u vezi s porastom cena" (Književne novine, Beograd 1988, br. 754, str. 5; u rubrici "Iz prevodiočeve radionice", uz belešku, dragocen podatak Kišov o pesniku Petriju).

Ako se čita niz prevedenih Petrijevih pesama, pitanje zašto je Kiš prevodio Petrija, postaje suviše. Jer sam je Kiš dao odgovor ne samo u svojim izjavama, nego i u svojim poslednjim pesmama. Upravo dok je prevodio Petrija, Kiš je napisao neobično delo, poemu "Pesnik revolucije na predsedničkom brodu" (1986). I mada delo izgleda nedovršeno – očito je bilo zasnovano u više delova – Oto Tolnai je izgleda naslutio da je Kiš pred smrt intervenisao s desetak stihova na kraju dela, i zapravo ga završio. U doba kad Kiš nije pisao pesme, kaže Tolnai, nastala je jedna od najboljih pesama srpske poezije. Ironija, podrugivanje, jezičke igre i nadigravanja. Ko to zapravo piše: Kiš ili Petri, ili su obojica na zajedničkom, istom poslu? Treba paralelno čitati ove prevode i Kišovu poemu, i videti bliskost dva pesnika. Izričito: pesme "Večni ponedeljak" i "Andžej i Vanda" po tonu su parnjaci Kišove poeme. A i ostale pesme su iz sličnog kruga, po temama, po idejama, po izrazu. Neverovatna bliskost dva pesnika. Kiš ne piše pesme, zašto to i da čini – on prevodi Petrija jer je naišao na pesnika koji je već napisao ono što Kišu treba i što mirne duše može da preuzme.

Da nije reč o slučajnosti, treba podsetiti na poslednju Kišovu pesmu "Na vest o smrti gospođe M. T." (1989) i na niz prevedenih pesama: opet bliskost. Jedino što nam se danas čini kako se Petri poigrava temom smrti, neopravdano, dok je za Kiša to istinski velika tema, jer znamo šta je usledilo.

Kišove izjave da je on frustriran pesnik i da probleme rešava prevođenjem poezije, ovde bivaju dubinski potvrđene na ipak neočekivan način. Svoju potrebu da se izrazi pesmom Kiš je pred kraj života ipak dvostruko realizovao: i dvema izvrsnim pesmama i nizom prevoda Petrijevih pesama, koje se potpuno uklapaju u Kišovo delo, čak ga dopunjuju.

4. Uzleti i previdi

Velika je šteta što Kiš nije uspeo da još jednom pregleda svoje prevode Petrija. Rukopis kojim raspolažem istovetan je s objavljenim pesmama po listovima i časopisima. Kao da su prevodi rađeni sa zadovoljstvom, uz lepu koncentraciju, trud je bio usmeren da se domaši jezička igra unutar ideje pesme. Ali nedostaje "druga ruka", dorada pojedinosti.

Prevodi ovih pesama su najbolji u onim trenucima kada Kiš odstupa od originala da bi ga dubinski domašio. Pored pomenutih pesama "Večni ponedeljak", "Andžej i Vanda", ovde bi se mogao pridodati dug niz drugih kao što su "Melody sa Petefi-trga", "Stvarajmo poletno i sonetno", "Song"... Međutim, Petri je toliko blizak Kišu da ga prevodilac u pojedinostima veoma lako može da domaši, katkada da se razigra i tamo gde original nije bravurozan u detalju, ali opet na petrijeviski način, pa smo gotovo skloni da pomislimo da bi tako postupio i Petri da su mu se nudile mogućnosti srpskog jezika. Navešću samo dva takva primera. U pesmi "Muza preleće preko pesnikovog kreveta" dva stiha originala glase:

Mért esak odvadból mert esak, ha száll a Nap Eregeted a denevéreket?

(Zašto samo iz tvoje duplje, zašto samo kad zađe Sunce,/ ispuštaš slepe miševe?)

dok Kiš bravurozno nalazi detalj, (istina podstaknut drugim sredstvima Petrijevim) ponavljanjem glasa "e":

*Zašto iz tvojih duplji, čim zađe sunce,
puštaš u pustoš šišmiše?*

U "Ljubavnoj pesmi", pak, Petri bravurozno, rimama, sažima vreme zajedničkog života:

Korszaknui só-és
mákostésztaevés

(Razdoblje pojedene soli i /rezanaca s makom). Kako realizovati ovakvu sažetost i rimu? A Kiš na to:

*Posle jedeš soli šakom
i kolača s makom.*

Zato i jeste šteta što pojedini prevodi nisu mogli biti još jednom podvrgnuti kontroli i, eventualno, ispravkama. U pesmi "Dobro bi bilo prevoditi Malarmeaa" odmah na početku stoji:

*Dobro bi bilo prevoditi Malarmeaa,
al usput stalno razbijam glavu oko toga da sam,*

*zapravo hteo da budem pesnik prve klase,
što iz šezlonga gleda lomne talase,
bez drugova i bez
srodnika.*

U originalu ne stoji "pesnik", već "putnik prve klase", a odmah zatim ("tartozások es hozzátartozók nélkül") nudi se igra "bez dugova i bez drugova".

Ali zato ostaje nedoumica zašto je ispušten stih samac iz dela "Pesma nepoznatog istočnoevropskog pesnika pisana 1955". Jer pre poslednje strofe u svim izdanjima ove pesme stoji značajan stih, izdvojen u strofu: "És nem bocsájtok meg senkinek" (I nikome neću oprostiti).

Ali još veću nedoumicu izaziva stih iz pesme "Odnekud gledaju". U prevodu se treća strofa završava stihom: "Ja znam." U originalu pak: "Én nem tudom." (Ja ne znam.) Otkud ovde takva razlika? Treba pročitati celu pesmu, treba se setiti ukupne situacije u kojoj je Kiš: tačno zna šta ga čeka. Da li to on onda nešto zna što Petri još ne zna?! Da li on ne može da kaže da ne zna kad zna! Nedoumica ostaje.

5. Petri i dalje piše pesme koje bi voleo Danilo Kiš

Petri je nastavio da piše poeziju: objavio je "Sabrane pesme", i dalje je ironičan, bravurozan, politički bridak i bespoštedan, nikuda se ne priklanja. Pesnik. Ni danas mu se ne pojavljuju nove zbirke pesama, ali u časopisima se pojavljuju njegove pesme, sve izvrsne. Danilo Kiš bi i dalje imao dovoljno razloga da voli i prevodi ovoga pesnika.

Evo zato jedne Petrijeve pesme objavljene prošle godine na stranicama časopisa; prevod te pesme i argument prevodioca.

Bogme, daleko stići nećemo

Čoveka na vlasti dostojnog poštovanja video sam jednog,
i on, i on je s njome umeo samo da mre!
Pre i posle njega?
Nakupac, neotesanko, profesor istorije (srednjoškolski).
Zadržimo se malko na neotesanku
lukav beše i primitivan,
oboje skupa: sila, poslušnost,
ko kaljeni čelik s vidijskom oštricom,
Masovni ubica. Živ sam zahvaljujući njemu.
(I profesor istorije, srednjoškolski.)
Ali kakav je ovo život? Kao pred lekarski pregled, našte srca

Gutam, gutam, gutam
iz nekog lonca bez dna
nešto ljigavo.
Sa sačmom, s rečnim šljunkom,
kašu od cementa
pojačanu rizlom, i kažu
"Izbaci ramena, ne diši,
gutaj!"
Ali odista, zadržimo se na neotesanku
ne mogu reći da je bio "bedno govno",
pogotovo ne da je
"odležao u zatvoru onoliko godina koliko sam ja",
Jer ja nisam ni minuta,
fakat je fakat, istina,
niti sam nasađivao druge, niti nasedao,
vertikalnija pomeranja da se i ne pominju.
Znači neotesanko? Recimo: nikogović?
A ko smo onda bili mi?
Recimo: "On nam se dogodio?"
Gde treba staviti upitnik?
Prominuo mi život. Star sam? Star.
Moji problemi? Radoznalost?
Zeva na mene razjapljena praznina,
očna duplja.
(Što se života spornog tiče:
pa ne znam... igrao je šah i
voleo s belim lukom, a ja sam uvek voleo
da kažem kad će konačno
lipe..., ali je možda dostojnije
nas da se kaže:
nije među nama.)

Beč, 19. mart 1993.

6. Prevodiočev argumentum

Što umetničko delo može da obuhvati više sveta, ono je bolje. Tvrdnja nije bez osnove. Ako književno delo uspe da obuhvati celokupan svet, onda će ono biti najbolje. Ako se jednom pesmom može obuhvatiti ukupan svet, ona predstavlja vrhunac. U kapi vode sadrže se sva mora, jezera i reke, ali u pesmi-kapi sadržana je sva voda sveta, zajedno s rastinjem, životinjama i ljudima, gde je uključen i sam pesnik. Ali ko je čarobnjak takve snage i moći pa da u jednoj pesmi može to sve? Znamo prilično sjajnih pesnika, pogotovo u našem veku, koji umeju da stvore pesmu

u kojoj se nalazi segment sveta, jedna kriška samo od celokupnog sveta. I onda kažemo da je pred nama veliki pesnik. Ali onim najvećima, kriška sveta u jednoj pesmi nije dovoljna, oni žele nemoguće: celokupan svet u jednoj pesmi. I pitanje: Da li je danas moguće jednom pesmom obuhvatiti ceo svet? Ko to može?

Đerđ Petri uporno pokušava da jednom pesmom obuhvati što veći raspon sveta, a da pesma ostane prozračna i razumljiva, i pored toga što je gusta. On u svojoj kulturi ima uzora: Atila Jožef je bio pesnik koji je u jednoj pesmi uspevao da izrazi celokupan svet, a pesma je ostajala lirska, ostajala je igra, ozbiljna i teška, jer je reč o ukupnom svetu, ali je ostajala i laka, lepršava. I jedno i drugo.

Poslednji primer. Petrijeva pesma "Bogme, daleko stići nećemo", jedno je od svedočanstava koliko sveta može stati u jednu pesmu. Reč je o poslednjih pedeset godina mađarske istorije – iza pojedinih naznaka kriju se ličnosti sa čelnih pozicija istorije. Ako se neko ne bi odmah dosetio, treba reći da se u prva dva stiha pominje Imre Nađ, predsednik vlade 1956. godine, koji je posle ugušenja bune bio streljan. "Nakupac" je očito Maćaš Rakoši, staljinistički čelnik. "Neotesanko" je Janoš Kadar, koji je bio na čelu Mađarske od 1956. godine pa sve do nedavno. "Profesor istorije (srednjoškolski)" je sadašnji predsednik vlade Jožef Antal. Ali Petri "fabulira" i bavi se samo "neotesankom" i njegovim dobom, zapravo svojim dobom. Ali već i samo pominjanje rukovodećih ljudi za poslednjih pedeset godina daje hijerarhiju vrednosti, jad koji se zbivao. Pesma je takva da nikakva dalja tumačenja nisu ni potrebna, možda čak ni ovoliko koliko je ovde rečeno.

Ali ako se pesma toliko odnosi na situaciju i na istoriju Mađarske, šta će ona našem čitaocu? Pitanje je umesno. U pesmi je obuhvaćen veliki period istorije, od prvog stiha pa do poente pesme, a kao da nam je situacija znana i iz naše istorije. Velika poezija ima svojstvo univerzalnosti. Pokušajmo da pročitamo pesmu tako da u nju "učitamo" našu istoriju, njenih poslednjih pedeset godina. Dobra pesma je đavolska stvar, odmah postaje i naša.

Maj 1993.

7. Prevodilac kao integralni stvaralac

Jednom ćemo u sabranim delima imati objavljeno i paralelno delo Danila Kiša – njegove prevode. Tada ćemo jasno moći da vidimo koliko su prevodi sastavni deo dela Danila Kiša – stvaralac kao mera ukupne delatnosti, bilo da je reč o originalnim delima, bilo o prevodima. Slučaj Danila Kiša i Đerđa Petrija biće izuzetan upravo po tome što je jedan stvaralac, s neospornom kreativnom ostvarenošću, našao u drugom stvaraocu mogućnost kreativnog poistovećenja. Uzajamnost pozajmljivanja.

Pretpostavka: da se Danilo Kiš ostvarivao jedino kao pesnik – da li bi njegove pesme ponajviše ličile na pesnika Đerđa Petrija?!

Već i samo zbog toga, nas bi i dalje trebalo da interesuje pesnik Đerđ Petri.